

26.84x37.03	1/2	6	עמוד	צדק	12.07.2013	37841754-9
אוניברסיטת בר אילן - 80039						

מכה אביו

ואמו

דניאל מעוז הורשע ברצח שני הוריו, למרות שהראיות היו נסיבתיות בלבד. השופט משה דרורי ביסס את החלטתו על מקורות הדין העברי

הרשעה במסלול עוקף

לכאורה, הרשעתו של דניאל מעוז בבית המשפט המחוזי בירושלים ברצח הוריו לא הייתה מתקבלת במשפט העברי, הדורש ודאות גמורה. אך בפסק דין ארוך ומנומק קבע השופט דרורי כי הרשעה בראיות נסיבתיות אפשרית גם בהלכה. על מסלולי הרשעה פליליים במשפט העברי

ספרה מישלוב

דניאל מעוז אולי חשב שחזותו החדשה, שכוללת פאות, זקן ארוך וכיפה שחורה, תטיב עם גור הדין שניתן בעניינו השבוע על ידי בית המשפט המחוזי בירושלים, לאחר שהוא הורשע ברצח הוריו. אך באופן אירוני, מתברר שדווקא המשפט העברי היה גורם משמעותי לפסיקת שני מאסרי עולם לחובתו. את פסק הדין העיקרי בפרשה כתב יו"ד ההרכב, השופט צבי סגל, אולם השופט משה דרורי, סגן נשיא בית המשפט המחוזי, מצא לנכון להוסיף להכרעה גם את הזווית של המשפט העברי. זאת, מכיוון שלדעתו אם יבוא יום והמחוקק הישראלי יבקש להשתית את החקיקה 'על יסודי המשפט הלאומי שלנו', טוב שתימצא לפניו שורה ארוכה של חוות דעת מצד המשפט העברי על שאלות מעשיות הנדונות בבתי המשפט – שכן טוב 'מראה עיניים' מ'הלך נפש' של מחקר מופשט.

ודאות גמורה

הנושא העיקרי שבו דן השופט דרורי הוא עמדת המשפט העברי ביחס לראיות נסיבתיות שהובילו במקרה הזה להרשעתו של מעוז. כוכור, מעוז הורשע ללא עדויות ישירות על מעשה הרצח. במהלך משפטו הוא החליף ושינה גרסאות, וכך גרם כאב ראש לא קטן לתביעה. לא פעם הוא הצליח לעורר ספק משפטי באשר להרשעתו, כשעד היום הוא מכחיש את המעשה המיוחס לו. אך לבסוף, בצירוף גם

כל הראיות הנסיבתיות, קבע הרכב השופטים כי הנאשם אכן ביצע את הרצח. האם גם על פי המשפט העברי יש להרשיע את מעוז? האם ראיות נסיבתיות קבילות? לכאורה, כותב דרורי, על פי המקורות התנאיים התשובה שלילית. כך מובא במדרש ההלכה (מכילתא דרבי ישמעאל, פרשה כ'): "ראוהו רודף אחר חברו להורגו והסיף בידו. אמרו לו: 'הוי יודע שהוא בן ברית' (...). ואמר להם: 'יודע אני, על מנת כן, והעלימו עדים את עיניהם ולאחר זמן מצאוהו הרוג מפרפר והסיף מנטף דם מיד ההורג. שומע אני יאה חייב? תלמוד לומר: 'וְנָקִי וְצַדִּיק אֶל תִּהְרַג' (שמות, כ"ג, ז). 'וכבר היה יהודה בן טבאי נכנס לחורבה, ומצא שם הרוג מפרפר והסיף מנטף דם מיד ההורג. אמר לו יהודה בן טבאי: 'תבוא עליי, אם לא אני או אתה הרגנוהו, אבל מה אעשה, שהרי אמרה תורה 'על פי שני עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר' (דברים י"ט, מאותו האיש'. לא הספיק לצאת משם עד שנשכו נחש ומת".

מה הטעם לכך שלא ניתן להסתמך על אומד דעת? בספרו 'ראיות' מסביר פרופ' שלום אלבק כי קיימות כמה חלופות למה שהתרחש בזמן הרצח: לדוגמה, ייתכן שההרוג התקיף את הרודף אחריו, וכדי להציל את עצמו מחרבו של הנרדף הרודף שלף את חרבו שלו, התוקף לא הספיק לעצור את התקפתו ואז הוא נפל על חרבו השלופה של הרודף. אפשרות אחרת היא גם שההרוג נפל על חרבו שלו ואיבד עצמו לדעת או שנרצח על ידי אדם אחר שעמד בחורבה עוד לפני שבאו אליה. אולי גם

ביסוס הלכתי. השופט משה דרורי צילום: פלאש 90

הרודף הרג את הנרדף לאחר קטטה ביניהם, כאשר הנרדף איים על הרודף; או שההרוג מת קודם שהרודף דקרו בחרב מחמת יראה, לפי שהיה לבו חלוש. על יסוד רברי המכילתא ומקורות נוספים פוסק הרמב"ם בהלכות סנהדרין (כ, א') כי "אין בית דין עונשין באומד הדעת אלא על פי עדים בראייה ברורה. אפילו ראוהו העדים רודף אחר חברו והתרו בו והעלימו עיניהם, או שנכנס אחריו לחורבה, ונכנסו אחריו ומצאוהו הרוג ומפרפר והסיף מנטף דם ביד ההורג – הואיל ולא ראוהו בעת שהכהו אין בית דין הורגין בעדות זה. ועל זה וכיוצא בו נאמר: 'וְנָקִי וְצַדִּיק אֶל תִּהְרַג'. הרמב"ם תובע את עיקרון 'המדרון

החלקלק" כאשר הוא מנמק דין זה ב'ספר המצוות' (לא תעשה ר"צ). לרבניו, קרוב לוודאי שגם אומד הדעת חזק איננו יכול לשמש עילה להרשעה. הסיבה לכך היא שברגע שפערת פתח להרשעה על פי דבר שאינו ודאי במאה אחוז – גם אם סבירותו היא גבוהה – הרי שהדבר יוביל בפעם הבאה להרשעה בסכירות פחות נמוכה, וכן הלאה "עד שיקיימו את העונשים וימיתו בני אדם בעוול, באומדן קל לפי דמיון השופט".

לפיכך קבעה התורה שלא יורשע אדם אלא אם כן ישנם עדים המעידים באופן ברור על המעשה. הרמב"ם חותם את דבריו בקביעה הרמטית ש"יותר טוב ויותר רצוי לפטור אלף חוטאים מלהרוג נקי אחד ביום מן הימים".

אין חלופה

ממכלל המקורות הללו עולה אפוא כי לא ניתן להרשיע אדם בכיוצא עברה אלא אם כן שני עדים לפחות ראו את המעשה עצמו. ברגע שהתיק מבוסס רק על ראיות נסיבתיות, אין הרשעה. על פי זה, לכאורה, דינו של מעוז היה צריך להיות זכאי לפי הדין העברי.

אך הדברים אינם חד־משמעיים; לטענת השופט דרורי, כשבוחנים כיצד התפרש עיקרון אי ההרשעה על ידי ראיות נסיבתיות במשפט העברי לאורך ההיסטוריה ניתן להגיע למסקנה שונה ואף הפוכה, ולפיה לפחות במקרה של מעוז הוא צריך להיות מורשע. כאמור לעיל, הסיבה לאי ההרשעה בראיות נסיבתיות היא שקיימות כמה

חלופות למה שאירע בתוך המערה שממנה יצא הרוצח עם סכין מגואל בדם. לטענת דרורי, כל החלופות שהוזכרו אינן רלוונטיות בתיק הנדון. בפסק הדין השופט בוחן חלופות אלה אחת לדחת ודוחה אותן: הראשונה היא שההרוג התקיף את הרודף ונפל על חרבו השלופה של הרודף. במקרה של רצח בני הזוג מעוז מדובר ברצח של שני בני אדם עם עשרות דקירות, ולכן חלופה זו אינה באה כלל בחשבון.

מסיבה זו גם לא מתאימה החלופה השנייה, שלפיה ההרוג איבד עצמו לדעת – כי הרי אדם לא הורג עצמו בעשרות דקירות. האפשרות השלישית בחורבה היא שהיה שם אדם אחר שהוא הרוצח. כשהרודף נכנס לחורבה הוא תפס בחרבו של הרוצח כדי לקרוא לעזרת בני אדם. הרישא של חלופה זו קרובה לגרסתו הרביעית של מעוז, שבה האשים את אחיו התאום, ניר, בכיוצא הרצח. אך הסיפא סותרת את דבריו – לא רק שמעוז לא קרא לעזרה אלא הוא גם עשה הכול כדי להעלים את הראיות. הוא שטף את זירת הרצח באמצעות אקונומיקה ואפילו ניקה את ציפורניהם של הוריו.

החלופה הרביעית היא שהנרדף רצה להרוג את הרודף, ובהגנה עצמית הרג האחרון את הנרדף. אין אפשרות לשער מצב כזה כאשר מדובר בשני נרצחים וכאשר הקריאות להצלה נשמעו מפייהם על ידי השכנים. האפשרות החמישית והאחרונה היא שהנפטר מת קודם לרצח מהתקף לב, אך מצב מעין זה אינו מתיישב עם עשרות הדקירות של הרוצח בהוריו הנרצחים. אדרבה, הדקירות הרבות שבוצעו באזור

26.9x32.84	2/2	7	עמוד	צדק	מקור ראשון -	12.07.2013	37841762-8
אוניברסיטת בר אילן - 80039							

הכוחות האינטלקטואליים הרבים שהושקעו בלימוד הסוגיות ובפיתוחן ירד לטמיון? או שמא הוא יישאר בקרן זווית ללימוד עיוני, בין כותלי הישיבות והאקדמיה, ולא ייעשה בו שימוש?"

לדעת השופט דרורי, פתרון אפשרי אחד לבעיה זו הוא לנסות לקרב במידת האפשר את המשפט הפלילי הנוהג בחברה אל המשפט הפלילי של התורה. אמנם כבר נפסק להלכה שכאשר בית דין פועל על פי הסמכות "האקס-תורנית" שלו אין הוא חייב לקרב את פסק הדין שלו לדין תורה, אבל בוודאי שמותר לעשות כן – ואף מדובר בצעד ראוי. עם זאת, אין הכוונה להעתקה פורמלית של דין מסוים מן המשפט העברי ושתיילתו כנטע זר בתוך המשפט המודרני.

השופט דרורי סיים את פסק דינו בהדגשת חומרת המעשה כאשר מדובר ברצח של הורים על ידי בנם: "האיסור לא תרצח" הינו חלק מעשרת הדיברות (...) יש לזכור כי הדיבר שקדם לכך הוא החמישי: 'פַּדְּ אֶת אֲבִיךָ וְאֶת אִמֶּךָ, לְמַעַן יָאָרְכּוּן יְמֶיךָ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר הֵשֵׁם אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ' (שמות כ', פסוק י"א). לעניות דעתי, אין זה מקרה טכני; אני סבור כי איסור הרצח הוא חמור יותר שבעתיים כאשר מדובר ברצח הורים, שאותם יש לכבד כחלק מנורמות הבסיס של החברה". לפיכך, מסקנתו של דרורי היא ש"אחת דינו של הנאשם – מאסר עולם חובה".

יש לציין כי על אף שבמקרה זה פנייתו של השופט דרורי למשפט העברי הובילה למסקנה דומה לדעת הרוב שהרשיעה את מעו, הרי שהיא איננה מהווה רק מס שפתיים – שכן במקרה אחר שבו נדון בפני השופט אישום בגין ניסיון לרצח (מדינת ישראל נגד יצחק בן עמרם קריספין, 2003) הוא זיכה בדעת מיעוט את הנאשם מחמת הספק, על יסוד נימוקים אלה של המשפט העברי, אשר מחייבים רמת ודאות גבוהה מאוד של אשמה ואשר מסתייגים מראיות נסיבתיות.

ראוי להזכיר את דבריו של השופט דרורי במקרה ההוא: "האם הנאשם הינו טלית שכולה תכלת? לא ולא. יתרה מזו, יש לי ספק – ואפילו ספק כבד – שמא הנאשם מעורב באירוע הפגיעה (...) זה אחד המקרים שבו ניתן לומר, כלשון הרמב"ם בספר המצוות, שיותר טוב ורצוי לפטור אלף חוטאים מלהרשיע נקי אחד ביום מן הימים. אכן, הנאשם קרוב יותר לאותה קבוצה של אלף חוטאים, אך החשש המקנן בלבי הוא שמא אם תתקבל רמת ההוכחה בתיק זה כמספקת אולי נרשיע נאשם נקי, והחשש גובר והולך כי אם נלך בדרך זו כתקדים למקרים הבאים נרשיע נקי ביום מן הימים." ■

הכותבת היא ראש הקליניקה למשפט עברי בפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר אילן

mishpati@makorrishon.co.il

אדם על בסיס ראיות נסיבתיות לאחר שקבע כי מדובר ב"ראיות חזקות ואמת לאות אמיתיות". תשובת הריב"ש מבוססת ב'שולחן ערוך', שקבע כי סמכות בית הדין בעניין זה חלה גם בימינו: "כל בית דין (...) אם רואים שהעם פרוצים בעברות (ועל פי תוספת הרמב"א "ושהוא צורך השעה" – ש"מ), דינין בין מיתה, בין ממון, בין כל דיני עונש – ואפילו אין בדבר עדות גמורה (...) וכל מעשיהם יהיו לשם שמיים" ('חושן משפט', סימן ב'). לדברי השופט דרורי, המסקנה העולה ממקורות אלה היא כי כחלק מהוראת שעה ובמסגרת הצורך להילחם בפשיעה, רשאי בית המשפט לחרוץ את הדין גם ללא עדויות ישירות אלא על פי "אומדנא", שיקולי היגיון וניסיון החיים.

לקרב את הדינים

בשלב זה עמד השופט דרורי על כך שפגיעה בדרך זו מעלה קושיה, שכן היא מאפשרת לכאורה להתעלם מהוראות דין התורה ולפנות אך ורק אל משפט המלך – ומכאן שלכאורה אין כלל טעם לרדוף בעקרונות התורה. מי שהעלה בחריפות קושיה זו היה פרופ' אהרן אנטר, בספרו 'עיקרים במשפט הפלילי העברי' (ירושלים, תשס"ו): "המסקנה העיקרית המתבקשת היא שהסמכות הראויה להנהגת המשפט הפלילי העברי בימינו היא משפט המלך, ולא דין תורה. מסקנה זו קשה היא; הרי המשפט העברי הפלילי, אשר זכה לפיתוח ולדיון נרחבים במשך כל הדורות על ידי כל חכמי ישראל ולומדי התורה, הוא דווקא דין התורה. והאם כל המאמץ האדיר הזה וכל

כדי לגרוד בפני עושי עוולה ועבריינים. לשם כך הפעילו בתי הדין, וכן ראשי הציבור על פי סמכותם להתקין תקנות הקהל, חקיקה מסועפת בדרך של תקנות שהותקנו בכל הדורות ובכל התקופות על רקע של נסיבות דתיות, חברתיות, כלכליות ומוסריות שונות. תקנות אלה, אשר מבחינה פורמלית נאמר עליהן כי הן הותקנו כ'הוראת שעה' משום 'שהשעה הייתה צריכה לכך' וכיוצא במיטותיים אלה, היו למעשה לחלק מהותי של כלל ההלכה העברית ומובאים ונידונים הם בספרי הלכותיה ובמיוחד בקובצי תשובותיה". את העיקרון הזה החיל הרמב"ם, בין השאר, במקרים של פגמים בראיות בעברה של רצח, כשברור שהנאשם אשם. אפשרות אחת היא להענישו על ידי בית דין: "ההורג נפשות ולא היו שני העדים רואין אותו כאחת, אלא ראהו האחד אחר האחר או שהרג בפני שני עדים בלא התראה (...) כל אלו הרצחנין כונסין אותן לכיפה ומאכילין אותן לחם צר ומים לחץ עד שיצרו מעיהן, ואחר כך מאכילים אותן שעורים עד שרכסם נבקעת מכובד החולי" (הלכות רוצח ושמירת נפש, פרק ד', הלכות ח"ט). אפשרות נוספת להרשעה במקרה זה היא במצב מדיני של מלוכה, כשהמלך יפעל על פי דין מיוחד: "כל ההורג נפשות שלא בראיה ברורה או בלא התראה – אפילו בעד אחד – או שונא שהרג בשגגה, יש למלך רשות להורגו ולתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה" (הלכות מלכים ג', י'). להרשעה בדרך זו קיים תקדים בתשובה של הריב"ש, שם הורשע

ידיהם מוכיחות כי הם הגנו על עצמם בכל הכוח לפני שנהרגו. מכאן הסיק השופט דרורי כי גם לדברי אלו הגורסים שיש לאמץ את עמדת המשפט העברי לגבי ראיות נסיבתיות, הרי שבמקרה דנן אין כל חלופה אפשרית אחרת וכי יש להרשיע את מעו ברצח הוריו.

שלא מן התורה

עם זאת, השופט היה מודע לכך שפרשנותו לכלל המובא בדברי הפוסקים איננה מחויבת, ולכן הוסיף שתי דרכים אחרות שעל פיהן ניתן להרשיע את מעו: הראשונה היא דרך פרשנות מצמצמת לכלל "וְיָנִי וְצַדִּיק אֵל תִּהְיֶה". הרב אשר וייס מבהיר כי דין זה חל רק על עברה פלילית שתוצאתה היא ההוצאה להורג של הנאשם, שכן "גורת הכתוב" מחייבת עדות ראייה ישירה. אך בימינו, כשהעונש בגין עברת רצח אינו מוות אלא מאסר, הרי שאז ניתן להרשיע על פי ראיות נסיבתיות (מנחת אשר, פרשת משפטים, סימן מ"ד).

הדרך השנייה היא באמצעות הכלל "בית דין מכין ועונשין שלא מן התורה" – עיקרון שנקבע כבר בתקופת התנאים ואשר לדברי השופט מנחם אלון "הכניס שינוי מהותי במשפט הפלילי העברי, הן מבחינת דיני העונשין והן לעניין סדרי הדיון והראיות שבדיון הפלילי". השופט אלון הסביר כי "על פי עיקרון זה מותר לו לבית הדין לדון שלא על פי הדין שבתורה בכל התחום הנרחב של דיני עונשין וסדרי הדיון הפלילי, אם צורכי השעה מחייבים זאת ואם הדבר הוא 'למיגדר מילתא' (יבמות, שם) – היינו:

הדקירות הרבות על ידיהם של הוריו מוכיחות כי ניסו להתגונן. דניאל מעוז צילום: אמיל סלמן

השופט אלון: "הכלל 'בית דין מכין ועונשין שלא מן התורה' הכניס שינוי מהותי במשפט הפלילי העברי. על פי עיקרון זה מותר לו לבית הדין לדון שלא על פי הדין שבתורה בכל התחום הנרחב של דיני עונשין וסדרי הדיון הפלילי כדי לגרוד בפני עושי עוולה ועבריינים"